

MAREK CZYŻEWSKI¹
Uniwersytet Łódzki

DZIEŁO JÜRGENA HABERMASA JAKO PUNKT ODNIESIENIA DLA SOCJOLOGII WSPÓŁCZESNEJ

Tradycja oświeceniowa znalazła w dziele Jürgena Habermasa niezrównaną kontynuację i doniosłe rozwinięcie. Zarysowanie wagi tych najwyższej próby akademickich dokonań dla socjologii wymaga najpierw, jak sądzę, opatrzenia ich samych socjologiczno-historycznym komentarzem. Otóż mniej więcej do lat osiemdziesiątych ubiegłego stulecia myśl Habermasa rozwijała się zgodnie z przemianami ówczesnego intelektualnego „ducha czasu”, stopniowo wykraczając poza ramy tradycyjnej teorii krytycznej i stając się w coraz większym stopniu projektem nastawionym na obronę demokracji liberalnej. Jednak mniej więcej od lat 90. XX wieku intelektualna, i szerzej, kulturowa „struktura odczuć” (termin Raymonda Williama) podlegała coraz większym wpływom koncepcji ponowoczesnych, poststrukturalistycznych i postkolonialnych, sceptycznych wobec idei rozumu, porozumienia oraz uniwersalnych reguł komunikowania. W rezultacie olbrzymi dorobek Habermasa znalazł się na półce „Wielcy Klasycy” i utracił status pierwszorzędnego przedmiotu bieżącego zainteresowania w ramach filozofii i socjologii. Ponadto niektóre elementy socjologicznego instrumentarium Habermasa (np. tradycyjne pojmowanie socjalizacji jako internalizacji norm czy przywiązanie do binarnych podziałów w rodzaju „socjologia opisowa vs. normatywna teoria społeczeństwa”) mogą budzić dzisiaj wątpliwości.

Rezygnacja z (krytycznego) studiowania tekstów Habermasa z powodu narzeczonych okoliczności byłaby jednak zbyt pochopna. Co najmniej trzy elementy dzieła Habermasa mają, jak uważam, nieprzemijające znaczenie dla socjologii,

¹ Dr hab., em. prof. UŁ, Katedra Socjologii Kultury, Instytut Socjologii, Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny; e-mail: marek.czyzewski@uni.lodz.pl; <https://orcid.org/0000-0001-9544-1420>

choć każdy z nich z pewnością zasługuje na polemikę. Są to: koncepcja strukturalnych przeobrażeń sfery publicznej, teoria działania komunikacyjnego oraz idea kształtowania samowiedzy współczesnej cywilizacji.

Mimo szeregu zarzutów, z jakimi spotkała się habermasowska wizja przemian sfery publicznej, trudno sobie wyobrazić sensowne badania i koncepcje odnoszące się do publicznego komunikowania, które nie traktowałyby koncepcji Habermasa jako kluczowego punktu odniesienia. Podobnie rzecz się ma z teorią działania komunikacyjnego. Krytykowano między innymi jej europocentryzm, jak również uznanie racjonalności (a nie np. nieusuwalnych relacji władzy) za źródłową cechę komunikowania. Mniej znany jest argument etnometodologiczny, zgodnie z którym porozumienie nie polega zawsze na możliwości zastosowania tzw. roszczeń ważnościowych, lecz ma daleko skromniejszy i zarazem bardziej podstawowy fundament w postaci wspólnego ustalania zgodności lub niezgodności wypowiedzi z tą lub inną regułą wypowiedzania się [por. Bogen 1999: 65; Garfinkel 2007: 44–45; Czyżewski 2013: 14–15]. Podkreślić warto, że polemika z teorią działania komunikacyjnego prowadzić może do przewartościowania (a niekoniecznie do odrzucenia) habermasowskiej koncepcji cywilizacyjnej samowiedzy. Proklamowana przez Habermasa racjonalna rekonstrukcja reguł uniwersalnej racjonalności komunikacyjnej zdaje się zakładać istnienie przedmiotu owej rekonstrukcji mimo braku w pełni przekonującego oparcia tego założenia na empirycznych analizach użycia mowy. Racjonalność komunikacyjna nie byłaby zatem, jak twierdzi Habermas, zakorzeniona w uniwersalnych podstawach praktyk komunikacyjnych, lecz w jej niektórych, szczególnie doniosłych kulturowych i politycznych formach. Pozostaje ona wszakże (skądinąd nadzwyczaj wymagającym) projektem normatywnym i zarazem niezwykle doniosłym zasobem kulturowym, za pomocą którego wypowiedzi mogą być (i często są) interpretowane.

Ponadto moim zdaniem socjologia współczesna może się od Habermasa uczyć sposobu jej uprawiania, który byłby otwarty na inne dziedziny, a także nie uchylałby się od publicznego zabierania głosu w ważnych kwestiach. Wszystkie trzy wskazane powyżej części składowe dorobku Habermasa oparte są na gruntownej wiedzy interdyscyplinarnej, włączającej do socjologii elementy historii, językoznawstwa, medioznawstwa, nauki o prawie i oczywiście filozofii. Natomiast między akademickim i publicznym obszarem działalności Habermasa miało miejsce wzajemne przenikanie, co dobrze obu tym dziedzinom służyło. Praca naukowa przynosiła wartość dodaną w postaci argumentów na rzecz określonej postawy politycznej, a za wypowiedziami w dyskusjach publicznych stał autorytet akademicki. Godzi się tu przypomnieć niestrudzoną aktywność Habermasa jako niemieckiego, europejskiego i wreszcie globalnego intelektualisty publicznego.

Osiągnięcia na tych trzech polach są imponujące, by odnotować jedynie wiodący głos w niemieckim „sporze historyków” w latach 80. XX wieku oraz intensywne zaangażowanie w niedawne debaty na tematy europejskie, a także w promowanie demokracji deliberacyjnej.

W moim przekonaniu dzieło Habermasa zyskuje dodatkowo na znaczeniu dla socjologii, gdy uwzględniane są jego polityczne konteksty. Habermas jako jeden z najważniejszych obrońców demokracji liberalnej przeciwstawiał się coraz donośniej w ostatnich latach kwestionowaniu jej zasad zarówno przez środowiska radykalnie prawicowe, jak i lewicowe. Nie sposób jednak nie odnotować, iż jego nieprzejednana postawa odnośnie do uniwersalnego charakteru komunikacyjnej racjonalności nie ułatwiała nawiązywania sojuszy z odmiennie motywowanymi inicjatywami prodemokratycznymi, a ponadto parokrotnie zawiodła go, jak sądzę, na manowce. Jest to kwestia złożona i delikatna, która domaga się sumiennej analizy oraz otwartej dyskusji. Nie czas i nie miejsce, by podjąć się tu tego zadania. Natomiast w sprawie obrony demokracji liberalnej bez wątpienia warto być z Habermasem po tej samej stronie.

BIBLIOGRAFIA

- Bogen David.** 1999. *Order without rules. Critical theory and the logic of conversation.* Albany, NY: State University of New York Press.
- Czyżewski Marek.** 2013. „Teorie dyskursu i dyskursy teorii”. *Kultura i Społeczeństwo* 2: 3–25. <https://doi.org/10.2478/kultura-2013-0011>.
- Garfinkel Harold.** 2007. *Studia z etnometodologii.* Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.